

LBRIS

We know
books

MONTESQUIEU

Oamenii, spiritul, legile

Stefano Ballerio

LITERA

București

CUPRINS

Montesquieu sau seninătatea rațiunii	9
Viața, opera și contextul istoric	13
<i>Societatea Vechiului Regim și egalitatea juridică a cetățenilor</i>	16
<i>Autoportretele lui Montesquieu</i>	19
Anii lui Montesquieu: Iluminismul	26
Spiritul legilor	31
„Prefața” la <i>Spiritul legilor</i>	32
Natura legilor și condiția oamenilor	34
Tipurile de guvernământ și naturile lor	39
Tipurile de guvernământ și principiile lor	44
Relativismul lui Montesquieu și spiritul legilor	47
Relativitatea legilor față de principiul guvernării	51
Relativitatea legilor față de climă	55
„Despre sclavia negrilor”	60
Coruperea principiilor și căderea guvernelor	61
Teritoriul și cauzele externe ale căderii guvernelor	64
Libertatea politică, echilibrul puterilor și garantismul	67
„Despre Constituția Angliei”	72
<i>Scrisorile persane</i>	75
Scrisori anonime	75
Revoluția sociologică	80
Europa văzută de persani	84
Regele Soare în <i>Scrisorile persane</i>	86
Orientul și Occidentul	92

Romanul lui Usbek	94
<i>Ultima scrisoare: Rossana către Usbek</i>	96
Romanii sau gloria și declinul civilizațiilor	99
Justiția ca virtute	100
<i>Despre prietenie</i>	102
O istorie filosofică: <i>Considerații asupra</i> <i>cauzelor măreției și decadenței romanilor</i>	105
<i>Cauze ocazionale și cauze generale</i>	107
Cauze ale măreției, cauze ale decăderii	109
Împotriva barbariei și a distrugerii	115
„Spectacolul problematicilor umanității“ <i>și iluzia puterii</i>	120
Eseul despre gust	122
 <i>Opere principale</i>	 133
<i>Cronologie</i>	136
<i>Indice de autori și termeni</i>	142

Montesquieu sau seninătatea rațiunii

Montesquieu a ajuns deja la statutul de clasic al filosofiei: pe de o parte, importanța operei sale pentru formarea gândirii iluministe și pentru istoria filosofiei politice este universal recunoscută; pe de altă parte, unele idei centrale ale gândirii sale persistă în cultura occidentală și în realitatea istorică a instituțiilor politice. De exemplu, în orizonturile noastre culturale și istorico-politice se regăsesc încă preocuparea pentru separația și echilibrul puterilor în stat (legislativă, executivă și judecătorească); un relativism care admite diversitatea legilor diferitelor popoare și o corelează cu multiplicitatea factorilor, culturali sau de altă natură, care își exercită influența asupra legilor; și dorința de a garanta libertatea cetățeanului împotriva eventualelor abuzuri ale instituțiilor politice. Datorită acestei îndelungate prezențe a gândirii sale în cultura noastră filosofică și politică, și în cultura generală mai mult chiar decât în rândul cercetătorilor și profesioniștilor dreptului și politicii, Montesquieu este contemporanul nostru în sensul în care sunt clasicii: abordarea operei sale înseamnă confruntarea reflexivă cu categorii fundamentale ale gândirii

noastre și, prin urmare, clarificarea lor, precizarea contururilor și aprofundarea acestora.

Pe de altă parte, nu tot ceea ce a gândit și scris Montesquieu este încă vital. Istoria a luat-o pe căi pe care el nu le-a prevăzut, iar gândirea filosofică și politică ulterioară a cunoscut alte evoluții. Asta nu înseamnă că gândirea sa stârnește astăzi controverse precum cea a altor iluminiști, cum ar fi Voltaire sau Jean-Jacques Rousseau. În medaliile și busturile de marmură care îl înfățișează, el ne apare „zâmbind în fiecare pliu al togii și al feței sale”¹ și noi înșine îl privim pașnic. Chiar și acele aspecte ale operei sale care sunt acum criticate și respinse, sau pur și simplu depășite, sunt tratate fără accente polemice, cu același calm cu care altele continuă să fie acceptate. Și prin acest lucru, Montesquieu se dovedește a fi filosoful moderației, al echilibrului și al unei filosofii a iluminării care încă mai credea în seninătatea rațiunii.

Pentru a ne apropia de gândirea lui Montesquieu, vom spune mai întâi câte ceva despre el și despre contextul istoric și cultural în care a trăit și și-a compus operele: anii Iluminismului triumfător și ai trecerii de la societatea Vechiului Regim la noua societate burgheză.

Așadar, ne vom dedica *Spiritului legilor*, și anume operei care expune cel mai bine gândirea lui Montesquieu și căreia îi datorăm cel mai mult locul său în istoria filosofiei. Vom relua conceptele fundamentale și vom încerca să identificăm trăsăturile caracteristice: vom vorbi, așadar, despre legi și justiție, despre stat și forma de guvernământ, despre republică, monarhie și despotism, despre libertate și opresiune, despre relativism și fourierism și multe altele. Gândirea lui Montesquieu este un sistem

---

¹ Jean Starobinski (1953), *Montesquieu*, Torino, 2004, p. 5.

articulat și interconectat, iar noi vom încerca să clarificăm aceste articulații și conexiuni.

În continuare, ne vom întoarce în timp și ne vom ocupa de *Scrisorile persane*: Montesquieu datorează acestei lucrări prima sa notorietate ca scriitor și în ea abordează multe dintre temele pe care va continua să le trateze de-a lungul carierei sale filosofice. *Scrisorile persane* sunt fascinante și datorită formei lor nonficționale și ficționale concomitent și, în virtutea acestei literarități majore, merită un tratament oarecum diferit: pe lângă discutarea tezelor filosofice, trebuie să spunem ceva despre povestea pe care o spun, despre forma lor și despre contextul istorico-literar.

În cele din urmă, vom analiza opera lui Montesquieu între *Scrisorile persane* și *Spiritul legilor*. În mod evident, nu ne vom ocupa de tot ce a scris, întrucât scopul nostru este de a ne însuși câteva idei de bază și nu de a acumula informații. În schimb, ne vom concentra pe *Considerații asupra cauzelor măreției și decadenței romanilor* – a treia lucrare majoră a lui Montesquieu – și, mai succint, pe *Tratat despre îndatoriri* și *Cugetări*. La final, vom adăuga câteva cuvinte despre esul despre gust pe care Montesquieu l-a scris pentru *Encyclopédie*. În general, vom încerca să reconciliem sinteza și exhaustivitatea și să oferim o imagine a gândirii lui Montesquieu care să facă dreptate varietății și unității sale, precum și interesului său extrem de focalizat.

Viața, opera și contextul istoric

Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède și Montesquieu, s-a născut la castelul La Brède, lângă Bordeaux, pe data de 18 ianuarie 1689. Îngrijit de o doică, potrivit obiceiurilor vremii, și-a petrecut primii trei ani din viață la țară, apoi, între 1700 și 1705, a fost trimis să studieze la colegiul oratorian din Juilly. Între timp, în 1696, mama sa a murit de septicemie în urma unei nașteri.

În 1705, Montesquieu s-a înscris la Universitatea din Bordeaux pentru a studia dreptul, luându-și bacalaureatul și apoi licența în 1708. Familia lui Montesquieu aparținea nobilimii robei, adică acelei clase de funcționari care dețineau funcții administrative și guvernamentale și care își primiseră titlul nobiliar de la suveran. În țări precum Franța sau Rusia, nobilii robei au fost creați cu intenția de a constitui un grup de funcționari loiali monarhiei și care, prin urmare, să se poată opune, dacă era necesar, nobilimii sabiei, mai rebele. Erau, pe scurt, o nobilime creată de rege și legată de funcții, motiv pentru care studiau în mod tradițional jurisprudența.

Montesquieu și-a finalizat studiile și a început cariera care i se cuvenea prin naștere, primind în 1714 funcția de consilier în

parlamentul din Bordeaux. Cu un an înainte, în 1713, decedase și tatăl său.

În 1715, chiar în pragul căsătoriei cu Germaine Denis, Montesquieu a rupt logodna, poate pentru că unii insinuasera că Germaine era de origine prea modestă pentru el, și s-a căsătorit cu Jeanne de Lartigue (1695–1770). Jeanne făcea parte dintr-o familie de hughenoti, bogată și de nobilime recentă, iar căsătoria i-a oferit lui Montesquieu o zestre substanțială de 100 000 de livre tournois (livra tournois a fost moneda oficială franceză până la Revoluția din 1789). Comportamentul lui Montesquieu poate părea oportunist, dar să ne amintim că pentru nobilimea europeană din secolul al XVIII-lea căsătoria era în general corelată cu considerente de ordin economic și social, mai degrabă decât cu un sentiment de dragoste care îi unea pe cei doi soți.

1715 a fost, de asemenea, anul morții Regelui Soare, Ludovic al XIV-lea, care, mai mult decât oricare alt rege, întruchipase ideea de monarhie absolută. Din cauza vârstei fragede a viitorului Ludovic al XV-lea, i-a succedat, ca regent, Filip de Orléans, care a reconstituit și unele prerogative ale parlamentelor pe care Ludovic al XIV-lea le anulasese. Istoria însă avea să-și urmeze cursul ireversibil: recrearea echilibrelor de dinaintea Regelui Soare și a absolutismului era acum imposibilă, pentru că ascensiunea economică a burgheziei mutase tensiunile și dinamica socială pe axa confruntării dintre clase, cu nobilii și clerul pe de o parte și burghezia pe de alta.

De la conflictele interne ale societății vechiului regim, cu alte cuvinte, aveam să trecem la conflictele care aveau să pună capăt acestei societăți și să întemeieze noua societate burgheză, prin convulsiile Revoluției Franceze. Regența lui Filip de Orléans a durat până în 1723, când Ludovic al XV-lea a fost declarat major.

Statuia lui Montesquieu
în Place des Quinconces
din Bordeaux

Societatea Vechiului Regim și egalitatea juridică a cetățenilor

Toți cetățenii sunt egali în fața legii: principiul egalității juridice a cetățenilor, formulat în diverse moduri, se regăsește în constituțiile și legile tuturor statelor cu o formă de guvernământ democratică, fiind, de fapt, chiar fundamentul ei.

Dacă însă ne întoarcem la Europa de dinaintea Revoluției Franceze, constatăm că nu toți cetățenii erau egali în fața legii: societatea era împărțită în clase – nobili, clerici, burghezi și țărani, de exemplu, și poate iobagi –, iar legile prevedeau drepturi și obligații diferite pentru cetățenii din clase diferite. Apartenența la o clasă socială era determinată în mare parte prin naștere – te nășteai nobil sau țăran, pentru a trăi și a muri ca nobil sau țăran –, iar societatea era ordonată ierarhic: în vârf, nobilimea și clerul; în poziție subordonată, burghezia, țăranii și poporul în general. Aceasta era societatea Vechiului Regim, ale cărei ordini juridice, politice și sociale au caracterizat pe scară largă Europa secolelor XVI și XVII.

În cursul secolului al XVIII-lea, gândirea iluministă a criticat cu obstinație fundamentele culturale ale societății din Vechiul Regim. În același timp, ascensiunea economică a burgheziei, în Franța, Anglia și în alte state europene, a creat condițiile pentru a submina ierarhia de clase care o caracteriza. Revoluția Franceză a fost cea care a pus capăt acestui proces istoric, marcând astfel prăbușirea acestei orânduiri sociale, mai întâi în Franța și apoi, în cursul secolului al XIX-lea, în întreaga Europă. Articolul 1 din Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului din 1789 stabilea că „oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi”.

Astfel lua sfârșit Vechiul Regim din Franța.

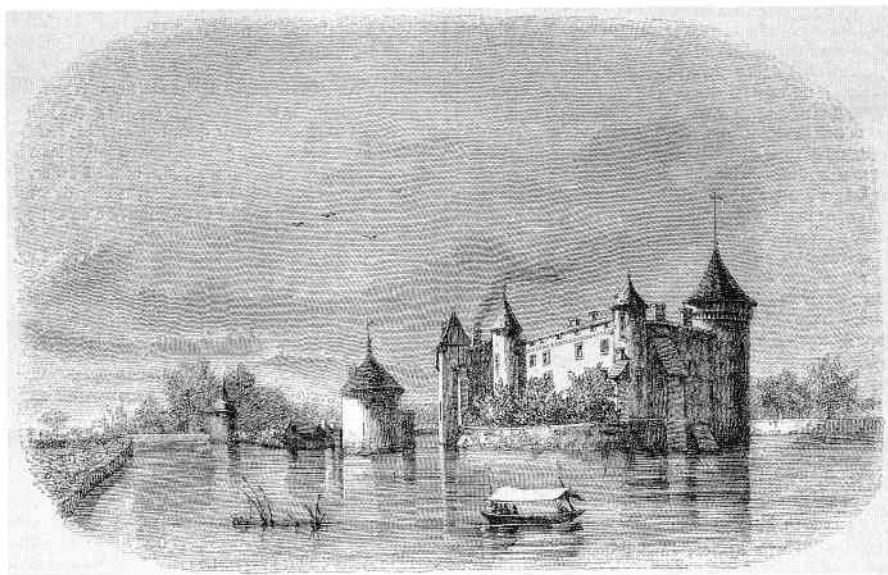
Cu toate acestea, inegalitățile economice și sociale nu au dispărut odată cu cele juridice. În secolul al XIX-lea, ele au stat la baza lungii lupte de clasă dintre burghezie și proletariat. Principiul egalității

economice și sociale se va consacra în constituțiile multor state din lume abia în a doua jumătate a secolului XX. După cel de-al Doilea Război Mondial, în special, dezvoltarea statului social, sau a *welfare state*, a contribuit la o mai mare egalitate nu doar juridică, departe însă de a fi realizată chiar și în țările cu o tradiție democratică mai veche.

Dacă privim opera lui Montesquieu în lumina acestor considerații, putem recunoaște în ea un moment esențial în procesul cultural care a dus la afirmarea egalității juridice a cetățenilor. Egalitatea socială și economică nu era atât de comună pentru autorul *Spiritului legilor*, un om al secolului al XVIII-lea și un exponent al nobilimii robei. Cu toate acestea, după cum vom vedea în cele ce urmează, opera sa arată, de asemenea, modul în care dinamica economică acționează asupra legilor și sunt reciproc influențate de aceasta, și, deci, modul în care dimensiunea juridică și cea economică și socială sunt de fapt corelate.

În 1716, Montesquieu a moștenit de la unchiul său Jean-Baptiste de Secondat funcția de președinte al Parlamentului din Bordeaux, titlul de baron de Montesquieu și o mare moșie. Atât titlurile, cât și funcțiile nobilimii robei se transmiteau, de fapt, prin moștenire, în plus, funcțiile puteau fi și vândute, ceea ce Montesquieu avea să facă în 1726. În același 1716, în februarie, s-a născut primul fiu al lui Montesquieu, care a fost de asemenea numit Jean-Baptiste și care avea să devină un cercetător eminent în domeniul științelor naturale.

Montesquieu însuși, pe de altă parte, a nutrit de-a lungul vieții un real interes pentru științe, precum și pentru drept și litere. La Bordeaux a devenit colaborator al Academiei locale de Științe și a scris numeroase eseuri și memorii pe teme filosofice și științifice. În spiritul timpului său, se interesa de fizică, geologie,

Castelul din La Brède, în apropiere de Bordeaux, unde Montesquieu s-a născut pe 18 ianuarie 1689.

fiziologie și medicină, precum și de drept, etică, estetică și metafizică. De la științele naturii a dobândit înclinația pentru experiment, sau empirism, dar nu și pentru matematică: gândirea lui Montesquieu se va articula întotdeauna în formele discursului, nu în simbolismul matematic, și în acest sens Montesquieu a fost și va fi întotdeauna un om de litere, mai mult decât un om de știință. Aceasta nu înseamnă că, în dorința sa de a stabili legile politicii și ale societății și în demersurile sistematice pe care le va derula în *Spiritul legilor*, precum și în înclinația sa de a observa fenomenele, Montesquieu nu s-a folosit și de studiile sale propriu-zis științifice. Ca și alți mari iluminiști (Jean-Baptiste d'Alembert, Denis Diderot, Cesare Beccaria și nu numai), era, practic, un om cu o inteligență versatilă și cu o mare curiozitate.

Autoportretele lui Montesquieu

Într-o pagină din *Cugetările* sale, Montesquieu își exprimă propriile dificultăți în legătură cu funcția de președinte al Parlamentului din Bordeaux. Este o pagină care ar putea surprinde – filosoful legilor în dificultate cu procedurile? –, dar care atestă onestitatea intelectuală a lui Montesquieu și, poate, o mai mare predilecție a acestuia pentru filosofie.

Ceea ce m-a făcut întotdeauna să am o părere destul de proastă despre mine însumi este faptul că există puține funcții în domeniul public pentru care eram cu adevărat potrivit.

În ceea ce privește profesia mea de președinte, sentimentele mele erau clare; înțelegeam destul de bine chestiunile în sine; dar în ceea ce privește procedura, nu înțelegeam nimic. Cu toate acestea, eram dedicat; dar ceea ce mă enerva cel mai tare era să văd idiști care aveau fix talentul care, ca să zic așa, îmi lipsea mie.

Pe de altă parte, Montesquieu nu pare să fi fost prea deranjat de aceste dificultăți profesionale. Tot în *Cugetări*, ne oferă acest scurt autoportret, caracterizat de trăsăturile seninătății și plăcerii:

O persoană pe care o cunosc obișnuia să spună:

„Sunt pe cale să fac ceva foarte prostesc: portretul meu”.

Mă cunosc destul de bine.

Nu am simțit aproape niciodată durere, și cu atât mai puțin plictiseală.

Mecanismul meu este construit atât de fericit, încât toate obiectele mă impresionează suficient pentru a primi plăcere de la ele, dar nu suficient ca să simt durere.

Am ambiția de care am nevoie pentru a lua parte la bucuriile vieții; nu o am pe aceea care m-ar putea face să simt aversiune față de locul în care m-a așezat Natura.

Când trăiesc o plăcere, sunt cucerit de ea, și mă minunez mereu că am căutat-o cu atâta indiferență. [...]

Studiul a fost pentru mine principalul remediu împotriva vicisitudinilor vieții, nesimțind niciodată o durere pe care o oră de lectură să nu o poată alunga. [...]

Mă trezesc dimineața cu o bucurie tainică; văd lumina cu un fel de extaz. Pentru tot restul zilei sunt mulțumit.

Îmi petrec noaptea fără să mă trezesc; iar seara, când mă duc la culcare, un fel de toropeală mă împiedică să reflectez.

(Montesquieu, *Mes Pensées*, în Id., *Oeuvres complètes*, de Roger Caillois, Paris, 1949, pp. 973–1574: 977 și pp. 975–976)

Moștenirea de familie, căsătoria convenită și funcția de președinte, pe de altă parte, i-au permis să trăiască destul de confortabil și să se dedice studiilor.

Montesquieu era, printre altele, un excelent administrator al averii sale și nu a avut niciodată dificultăți economice, nici măcar în anii pe care i-am putea numi de turbulențe financiare: în 1720, politica economică a lui John Law, un economist scoțian devenit ministru de finanțe al Franței, a dus la ruină sistemul financiar al țării (Montesquieu avea să-l cunoască pe Law la Veneția, unde acesta avea să se stabilească după ce fugise din Franța). Montesquieu și-a păstrat confortul economic și a continuat să trăiască după obiceiurile nobilei robei din vremea sa, deși în 1726, așa cum s-a precizat, și-a vândut funcția de președinte pentru un venit anual. Astfel, a putut să se dedice în întregime studiilor, să se deplaseze în voie între Paris și Bordeaux și să călătorească prin Europa.

Pe de altă parte, Montesquieu era deja de cinci ani un scriitor de succes. În 1721 publicase *Scrisorile persane*, un roman epistolar a cărui elaborare o începuse încă din 1717. Lucrarea fusese publicată la Amsterdam, de editorul Jacques Desbordes, și apăruse sub anonim, deoarece Montesquieu se temea de cenzură, dar numele autorului nu a rămas mult timp secret. Succesul *Scrisorilor*, în schimb, a fost imediat, în Franța și în Europa, astfel că ele au avut o a doua ediție în 1721, iar o a treia ediție a apărut postum, în *Operele* din 1758.

Mutat la Paris în 1722, dar revenind cu regularitate la Bordeaux pentru a se ocupa de afacerile sale și pentru a se bucura de liniștea castelului de la Brède, Montesquieu a participat activ la viața culturală a capitalei, frecventând saloanele, și a continuat să se dedice scrisului literar. În 1725 a publicat, tot sub anonim, *Templul din Knidos*, un poem în proză în șapte cânturi, care era atunci un omagiu adus domnișoarei de Clermont (așa cum se numea Marie-Anne de Bourbon-Condé), cu care Montesquieu ar fi avut o relație. În poem însă nu găsim reprezentarea unei iubiri pasionale, ci trăsăturile unei iubiri amiabile, galante sau chiar rococo, după gustul unei mari părți a poeziei secolului al XVIII-lea. Montesquieu nu era un om pasional sau sentimental, și, în același 1725, parcă pentru a confirma acest lucru, s-a dedicat și scrierii unei opere cu totul diferite: un *Tratat despre îndatoriri*, din care, în același an, a citit câteva capitole la Academia din Bordeaux și care, din păcate, s-a pierdut (cu excepția părților care ne-au fost transmise prin *Cugetări*).

În 1728, după ce a întâmpinat opoziția autorităților religioase, Montesquieu a fost ales membru al Academiei Franceze. Dar în acel an a participat la puține sesiuni ale Academiei, deoarece în aprilie a plecat într-un *mare turneu* european, din care se va întoarce abia în mai 1731.

Printre nobilii europeni din secolul al XVIII-lea, *marele turneu* era o tradiție bine consolidată: se pleca, se călătorea prin Europa, se stătea în capitale, intrându-se în contact cu nobilii din celelalte țări, eventual se vizitau centrele de artă și știință înainte de întoarcerea acasă (și poate, dacă nu se luau anumite precauții, se aducea acasă și sifilisul: așa s-a întâmplat cu tragedianul și nobilul piemontez Vittorio Alfieri, care avea o fire ceva mai pasională, spunea el, decât Charles-Louis de Secondat). Montesquieu a ajuns în Austria, unde s-a întâlnit cu împăratul și a vizitat minele maghiare; în Italia, unde a întâlnit câțiva iluminiști italieni și a rămas fascinat de monumentele Romei; și apoi în Elveția, din nou în Austria, în Germania, Olanda și, în cele din urmă, în Anglia. Montesquieu a ajuns la Londra în noiembrie 1729 și a rămas acolo mult timp. A întâlnit-o pe regină, a făcut cunoștință cu exponenți ai ambelor partide – *Whigs* în favoarea monarhiei constituționale, *Torîes* înclinați spre absolutism –, a asistat la câteva sesiuni ale Camerei Comunelor, a fost admis la Royal Society și a fost inițiat în francmasonerie. Acesta a fost începutul admirației sale pentru Anglia și, în special, pentru Constituția acesteia, chiar dacă, pe lângă experiența călătoriei, citirea unor filosofi englezi, cum ar fi John Locke, în *Tratatul despre guvernare* (1660–1662), a contribuit cu siguranță la această admirație. În timpul călătoriei a început să țină și un *Jurnal de călătorie*, pe care l-a finalizat la întoarcerea la Bordeaux, împreună cu câteva *Note despre Anglia*, care ne-au fost transmise incomplet.

La întoarcerea din *marele turneu*, în 1731, Montesquieu a început, de asemenea, să lucreze la cea de-a doua sa operă importantă, *Considerații asupra cauzelor măreției și decadenței romanilor*. Lucrarea a fost terminată în 1734 și în același an a apărut la Amsterdam, tot la editorul Jacques Desbordes și tot anonim. La scurt timp după publicare totuși, Montesquieu și-ar